

Проблеми фінансового забезпечення аграрного сектору

Горин В.П.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів імені С.І. Юрія
Тернопільського національного економічного університету

Варемчук І.В.

завідувач сектором розвитку сільської місцевості, регулювання відносин власності,
функціонування аграрного ринку, правового та організаційно-кадрового
забезпечення управління агропромислового розвитку
Сокальської районної державної адміністрації Львівської області

Статтю присвячено розкриттю особливостей формування об'ємно-структурних параметрів фінансових ресурсів аграрного сектору економіки. Проаналізовано причини зниження ролі кредитних ресурсів в інвестуванні аграрного сектору, вказано на недоліки бюджетного фінансування галузі. Розроблено рекомендації щодо диверсифікації методів фінансування аграрного сектору і підвищення ефективності його бюджетної підтримки.

Ключові слова: фінансове забезпечення, аграрний сектор, фінансові ресурси, видатки бюджету, бюджетні програми.

Gorin V.P., Varemchuk I.V. ПРОБЛЕМЫ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА

Статья посвящена раскрытию особенностей формирования объемно-структурных параметров финансовых ресурсов аграрного сектора экономики. Проанализированы причины снижения роли кредитных ресурсов в инвестировании аграрного сектора, отмечены недостатки бюджетного финансирования отрасли. Разработаны рекомендации по диверсификации методов финансирования аграрного сектора и повышению эффективности его бюджетной поддержки.

Ключевые слова: финансовое обеспечение, аграрный сектор, финансовые ресурсы, расходы бюджета, бюджетные программы.

Horyn V.P., Varemchuk I.V. PROBLEMS OF FINANCIAL SUPPORT OF AGRICULTURAL SECTOR

The article deals with the features of volume and structure formation of the agricultural sector financial resources. The reasons of reducing the role of credit resources in agricultural sector investing are analyzed and the shortcomings of the agricultural sector budget financing are indicated. Recommendations for diversification of financing methods of the agricultural sector and for improvement of its budgetary support efficiency are given.

Keywords: financial providing, agriculture, financial resources, budget expenditures, budget programs.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Необхідність забезпечення продовольчої безпеки нашої країни вимагає раціонального використання природо-ресурсного потенціалу аграрного сектору і підвищення його конкурентоспроможності. Розбудова ефективного сільського господарства є невід'ємною складовою частиною розвитку соціально орієнтованої економіки країни, формування цивілізованого аграрного ринку, входження країни до світового економічного простору. Більш того, розвиток аграрного сектору в Україні є одним із головних чинників, який визначає рівень життя сільського населення та ступінь соціально-економічного розвитку сільських громад у цілому.

Належний розвиток та підвищення конкурентоспроможності сільського господарства не можливі без відповідного фінансового підґрунтя, оскільки аграрний сектор належить

до найбільш ресурсномістких галузей національної економіки, характеризується значною тривалістю виробничого циклу, суттєвим періодом обертання коштів. З огляду на це, однією з найважливіших передумов стабільного розвитку галузі є забезпечення притоку довгострокових фінансових ресурсів, оскільки власні ресурси аграрних підприємств зазвичай обмежені. Особливо актуальна ця проблема для дрібних виробників, оскільки зміцнення їх фінансового становища та підвищення виробничих показників матиме не лише економічні, але й вагомні соціальні наслідки. Усе це вимагає ґрунтовного вивчення практики фінансового забезпечення аграрного сектору, пошуку дієвих методів та інструментів мобілізації фінансових ресурсів для його потреб задля досягнення її сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми фінансового забезпечення

аграрного сектору нині перебувають на вістрі наукових інтересів і відображені у працях як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Серед останніх робіт з цієї проблематики доцільно відзначити праці Д. Міщенко [1], С. Коваль [2], О. Радченка [3], присвячені питанням державної підтримки аграрного сектору; В. Гмирі [4], В. Попова [5], Н. Радух [6] із питань кредитування сільськогосподарських підприємств і впровадження альтернативних механізмів їх фінансування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну розробленість цієї проблематики, в умовах динамічної зміни макроекономічного середовища, впровадження реформ у всіх сферах суспільного і економічного життя, питання формування належного фінансового забезпечення підприємств аграрної галузі залишається відкритим і потребує уваги з боку науковців та практиків. Зокрема, й досі залишаються невирішеними проблеми обмеженої доступності кредитних ресурсів для дрібних сільськогосподарських підприємств, низької ефективності механізмів державної фінансової підтримки галузі, впровадження інноваційних методів кредитування потреб аграрного сектору.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у розкритті специфіки фінансового забезпечення аграрної галузі, ідентифікації проблем у цій сфері та обґрунтуванні напрямів їхнього вирішення в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'ємно-структурні параметри фінансового забезпечення аграрної галузі України впродовж останніх років характеризуються динамічними змінами. Сукупний капітал підприємств агропромислового комплексу за 2010–2014 рр. збільшився з 149,5 млрд. грн. до 390,6 млрд. грн., або в 2,6 рази (табл. 1).

Обсяги власних фінансових ресурсів підприємств галузі за цей період зросли в 2,3 рази – до 163,9 млрд. грн., тоді як зобов'язання – в 2,9 рази – до 226,7 млрд. грн. Особливо швидкими темпами підприємства аграрної галузі України нарощують обсяги поточних зобов'язань: у 2014 р. вони збільшилися порівняно з показником 2009 р. в 3,2 рази – до 163,6 млрд. грн.

Примітно, що динаміка обсягів та структурні параметри фінансових ресурсів аграрного сектору тісно кореспондують із показниками макроекономічної динаміки – найвищі темпи зростання сукупного капіталу підприємств галузі та найвища питома вага в ньому власних коштів були характерні для періоду стабілізації економіки в 2011–2012 рр., натомість в умовах рецесії темпи нарощування власного капіталу різко знижуються. Для прикладу, якщо в 2010–2012 рр. щорічний приріст власного капіталу підприємств аграрного сектору складав 1,2–1,3 рази, то в 2013–2014 рр. – лише 5,8% та 4,5%, відповідно. Погіршенням характеризується і структура позичених коштів: упродовж останніх років спостерігається поступальне посилення поточного характеру зобов'язань – якщо в 2009 р. у підприємств аграрної галузі на поточні банківські кредити, кредиторську заборгованість та інші короткострокові зобов'язання припадало 66,7% позиченого капіталу, то в 2014 р. – уже 72,2%. На нашу думку, цю тенденцію можна пов'язати з тим, що в умовах нестабільної суспільно-політичної та економічної ситуації підприємства аграрного сектору вирішили відкласти реалізацію інвестиційних програм і, відповідно, залучення довгострокових позик до кращих часів. Це, серед іншого, підтверджує також і негативна динаміка капітальних інвестицій у галузь сільського, лісового та рибного господарства на фоні нарощування обсягів довго-

Таблиця 1
Показники капіталу підприємств аграрного сектору економіки в Україні в 2009–2014 рр.
(станом на кінець року), млрд. грн.

Показники	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Приріст/падіння 2014/2009 рр.	
							млрд. грн.	%
Власні кошти	72,22	90,39	124,21	148,15	156,82	163,93	91,71	126,99
Довгострокові зобов'язання	25,73	25,22	32,48	35,34	43,10	63,06	37,33	145,08
Поточні зобов'язання	51,59	55,19	71,62	93,16	113,18	163,62	112,03	217,15
Сукупний капітал	149,54	170,80	228,31	276,65	313,10	390,61	241,07	161,21

Джерело: складено за даними [7; 8]

і короткострокових зобов'язань: якщо за 2009–2012 рр. капітальні інвестиції в галузь збільшились у 1,9 рази – до 19,2 млрд. грн., то впродовж 2013–2014 рр. вони знизились до 18,5–18,6 млрд. грн. щорічно [7; 8], з яких 2/3 було спрямовано на придбання машин та обладнання. Лише зі стабілізацією політичної ситуації та проведенням низки реформ, спрямованих на дерегуляцію аграрного сектору, динаміка капітальних інвестицій суттєво поліпшилась. Так, за 2015 р. обсяг капітальних інвестицій у сільське, лісове та рибне господарство зріс на третину – до 27,9 млрд. грн. [9], з яких більшу частину становили власні кошти підприємств.

Понад 4/5 сукупного обсягу поточних зобов'язань підприємств аграрного сектору складає поточна кредиторська заборгованість та інші зобов'язання, тоді як на короткострокові банківські позики припадає лише близько 16–17%. Утім, упродовж останніх років спостерігається швидке нарощування підприємствами аграрної галузі короткострокових банківських кредитів: якщо в 2010 р. заборгованість за ними складала 8,2 млрд. грн., то в 2014 р. – уже 27,6 млрд. грн.; особливо швидке зростання залишків заборгованості за короткостроковим банківським кредитуванням спостерігалось упродовж 2012–2014 рр. – у 2,3 рази, або на 15,5 млрд. грн.

Головною причиною, яка стримує підвищення ролі кредитних коштів у формуванні фінансових ресурсів підприємств аграрної галузі, є надмірно висока вартість цього джерела фінансування. Примітно, що в Україні процентні ставки за кредитами для сільськогосподарських підприємств стабільно перевищують рівень вартості кредитних ресурсів по економіці в цілому. Так, у 2012–2015 рр. середньозважена процентна ставка (у річному численні) за новими кредитами нефінансовим корпораціям становила в середньому 14,1–14,8%, тоді як для підприємств сільського, лісового та рибного господарства – від 15,2% до 20,2%. Аналогічна ситуація спостерігалась і на початку 2016 р.: якщо середня ставка за новими кредитами в цілому по економіці у лютому становила 16,4%, то для сільськогосподарських підприємств – 19,8%, у тому числі за кредитами в гривні – 22,4%, в іноземній валюті – 11,2% [10]. При цьому процентні ставки за кредитами в гривні для малих сільськогосподарських підприємств можуть сягати 40%, а доступність позик в іноземних валютах обмежена через більш жорсткі вимоги до позичальників. Як наслідок, до 75%

компаній аграрної галузі відзначають незадовільний доступ до фінансування та визнають його головною перешкодою для свого подальшого розвитку [11, с. 60].

В основі високої вартості кредитних ресурсів для аграрної галузі лежить цілий комплекс причин: по-перше, відсутність у більшості підприємств стійких довгострокових пасивів (через дію мораторію на продаж земельних ресурсів); по-друге, відсутність у значного числа виробників ліквідної застави (зазвичай нерухоме та рухоме майно сільськогосподарських підприємств сильно зношене і не має достатньої вартості; водночас аграрна продукція з низки причин вважається ризиковим об'єктом застави), тоді як вітчизняні банківські установи практикують оформлення застави, яка в кілька разів перевищує суму самої позики; по-третє, складність прогнозування фінансових результатів діяльності агровиробників через їх високу залежність від природно-кліматичних умов та періодичні різкі коливання цінової кон'юнктури (ціни на продукції сільського господарства можуть коливатись у рамках економічного циклу в кілька разів), що підвищує ризик банківського кредитування аграрного сектору; по-п'яте, відсутність розроблених критеріїв і методик оцінювання кредитоспроможності позичальника з урахуванням специфіки галузі [5].

Важливим джерелом фінансового забезпечення аграрної галузі виступають кошти бюджетів усіх рівнів. Вони спрямовуються на потреби сільського господарства в таких формах: кошторисне фінансування (фінансування установ та організацій, які реалізують урядову політику в аграрній сфері); фінансування бюджетних програм; державні субсидії, субвенції, дотації та інші державні трансферти [2, с. 26]. Разом із тим, практика показує, що обсяги фінансування аграрного сектору економіки залишаються майже не змінними, а масштаби спрямування бюджетних коштів у розрізі цільових програм характеризуються високим ступенем мінливості. Якщо в 2012 р. видатки Державного бюджету України на потреби сільського, лісового та рибного господарства склали 7,37 млрд. грн., то у 2014 р. – лише 5,76 млрд. грн. При цьому спостерігається нераціональна структура цих видатків, близько половини з яких складають витрати на утримання управлінських структур в аграрній галузі та реалізацію бюрократичних процедур. Так, видатки бюджету за бюджетною програмою «Керівництво та управління у сфері ветеринарної медицини» за 2009–2014 рр. зросли

у 2,5 рази – до 0,29 млрд. грн.; «Організація та регулювання діяльності установ в системі ветеринарної медицини» – в 1,7 рази – до 1,66 млрд. грн.; «Керівництво та управління у сфері земельних ресурсів» – в 1,3 рази – до 0,47 млрд. грн. Таким чином, у 2014 р. понад 2,8 млрд. грн. із 5,8 млрд. грн. сукупних бюджетних видатків на сільське господарство становили видатки на здійснення наглядових та контролюючих функцій бюджетними установами в системі Міністерства аграрної політики та продовольства України. Можна погодитись з аргументами Д. Міщенка, що інвестиції в дорадчі послуги, освіту, сільську інфраструктуру, інфраструктуру із забезпечення санітарного та фіто-санітарного благополуччя приносять довгострокові вигоди для аграрного сектору [1, с. 38], однак, як показує практика, надміру розгалужена мережа контролюючих структур у поєднанні зі збереженням численних бюрократичних процедур створюють сприятливе середовище для поширення корупції, що аж ніяк не сприяє розвитку аграрної галузі. Враховуючи такі вітчизняні реалії, заходи бюджетної підтримки сільського господарства у формі субсидій та дотацій, пов'язаних із виробництвом продукції, на нашу думку, є більш доречними.

Видатки за цільовими програмами, які можна зарахувати до заходів із прямої фінансової підтримки розвитку сільського господарства майже не збільшились. Так, фінансування програми «Бюджетна тваринницька дотація та державна підтримка виробництва продукції рослинництва» у 2014 р. склало 0,37 млрд. грн., що всього на 0,5% перевищує показник 2009 р. Видатки на заходи з фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу в 2014 р. сукупно склали 0,26 млрд. грн., тоді як у 2009 р. лише за програмою зде-

шевлення кредитів для аграрних виробників із бюджету було виділено 0,37 млрд. грн., а в 2008 році – 1,02 млрд. грн. Зауважимо, що в 2014 р. на ці потреби було виділено всього 23,1 млн. грн.

Різке зменшення видатків бюджету спостерігалось також за бюджетною програмою «Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними»: якщо в 2009 р. на її виконання було виділено 0,34 млрд. грн., то в 2014 р. – лише 43,9 млн. грн. [12]. У 2012–2014 рр. було припинено виконання бюджетної програми фінансової підтримки фермерства, з 2014 р. зупинилось виділення коштів бюджету для фінансування заходів в аграрному секторі на умовах фінансового лізингу. У 2014 р. на збільшення статутного капіталу НАК «Украгролізинг» для закупівлі технічних засобів для агропромислового комплексу з подальшою передачею їх на умовах фінансового лізингу було передбачено фінансування лише зі спеціального фонду бюджету в обсязі 29,6 млн. грн., що втричі менше, ніж у 2009 р. На думку експертів, через відставання розвитку системи аграрної логістики від потреб ринку втрати продукції сягають до 1/3 від річного обсягу виробництва агропромислового комплексу. Це дає підстави стверджувати про непослідовність політики державної фінансової підтримки аграрної галузі та її недостатню ефективність. Серед іншого, підтвердженням цьому є практично повна відсутність залежності між динамікою виробництва в галузі та видатками бюджетів усіх рівнів на її потреби (табл. 2), встановлена за результатами розрахунку коефіцієнтів кореляції та моделювання регресії між відповідними показниками.

Акцентуючи увагу на причинах низької ефективності видатків бюджету на стимулю-

Таблиця 2

Динаміка виробництва у галузі сільського, лісового та рибного господарства і відповідних видатків зведеного бюджету України в 2009–2015 рр., млрд. грн.

Показники	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ВВП по галузі сільського, лісового та рибного господарства (у фактичних цінах)	65,76	80,39	106,56	109,79	128,74	161,15	236,00
Зміна реального обсягу ВВП по галузі сільського, лісового та рибного господарства, %	-2,00	-1,00	19,40	-4,00	13,00	2,30	-4,70
Видатки зведеного бюджету на сільське, лісове та рибне господарство	6,29	7,33	7,64	7,49	7,71	5,87	5,78

Джерело: складено за даними [12; 13]

вання розвитку аграрної галузі, насамперед доцільно відзначити недостатність обсягів фінансування і розмитість пріоритетів у виділенні коштів. На думку окремих експертів, обсяги бюджетних коштів, які спрямовує держава на стимулювання аграрного виробництва, покривають тільки половину від необхідної потреби [3, с. 208], а їхній розподіл між бюджетними програмами здійснюється з використанням методик, базованих на кількісних параметрах та позбавлених зв'язку з результативністю використання коштів [2, с. 29]. До числа інших недоліків діючої моделі бюджетної підтримки аграрного сектору зараховують прорахунки у розробці цільових бюджетних програм, які нерідко не мають механізмів реалізації запланованих завдань; відсутність дієвого контролю цільового використання виділених коштів; нестабільність та значні коливання обсягів фінансування окремих програм у розрізі років; низьку інноваційну та інвестиційну спрямованість заходів бюджетної підтримки галузі сільського господарства та ін.

Вагомим недоліком вітчизняної практики державного стимулювання аграрного сектору є також те, що наразі практично згорнута реалізація заходів, спрямованих на підтримку дрібних сільськогосподарських підприємств, які відчувають найбільший дефіцит фінансових ресурсів. Відтак, спостерігається монополізація аграрного виробництва, формування крупних агрохолдингів, які поступово витісняють із ринку дрібних виробників. Хоча з точки зору підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва це рух у правильному напрямку, однак за таких обставин марно очікувати, що зростання виробничих показників в аграрному секторі економіки призведе до поліпшення соціально-економічного становища сільського населення, матиме позитивний вплив на умови його життя та розвиток сільських територій.

Висновки з цього дослідження. Перспективи вдосконалення фінансового забезпечення аграрного сектору вітчизняної економіки, на нашу думку, лежать насамперед у площині забезпечення доступності кредитування для дрібних сільськогосподарських виробників, а також підвищення ефективності видатків бюджету. Щодо останнього, то його, на наше переконання, можна досягти за рахунок скорочення адміністративних витрат та витрат на бюрократичні процедури, які лише продукують корупцію в галузі, та спрямування вивільнених коштів на виконання бюджетних програм, які передбачають пряму

чи опосередковану фінансову підтримку підприємств агропромислового комплексу. Втім, такі заходи не гарантують рівного доступу до фінансових ресурсів для аграрних підприємств різного розміру. Як справедливо зазначають експерти, програма часткового здешевлення кредитів банків практично недоступна для дрібних сільськогосподарських виробників, як і програми компенсації витрат на будівництво тваринницьких комплексів та ін. Через надміру високу вартість кредитних ресурсів бюджетні кошти, виділені на компенсацію вартості банківських кредитів, збагачують власників комерційних банківських установ, слабко впливаючи на інвестиційні можливості аграрних підприємств.

З огляду на наявні бюджетні обмеження та проблеми реалізації програми здешевлення банківських позик, необхідно розвивати альтернативні механізми фінансування аграрного сектору (лізинг, факторинг та ін.), а також сприяти модернізації власне банківського кредитування у напрямі посилення його цільового характеру. У цьому ракурсі перспективними формами кредитування аграрної галузі, на нашу думку, виступають проектно-і мезонін-фінансування, а також перед- та постекспортне фінансування. Поширене в зарубіжних країнах проектно фінансування в Україні практикує невелика кількість фінансових установ. Воно передбачає довгострокове кредитування інвестиційних проектів, за умовами якого об'єктом забезпечення за кредитом виступають доходи від реалізації проекту. Попри ускладнену процедуру оформлення кредиту перевага проектного фінансування полягає у нижчому рівні ризику кредитування для фінансової установи та, відповідно, нижчій вартості кредитних ресурсів для позичальника.

Перспективною формою кредитування сільськогосподарських виробників, які вичерпали можливості залучити банківські позики через відсутність застави або ж прагнуть залучити довгострокові ресурси, є мезонін-фінансування. Воно поєднує ознаки як боргового фінансування, так і прямих інвестицій та являє собою схему залучення коштів без входження кредитора до капіталу компанії, але з можливістю такого кроку в майбутньому на заздальгідь обумовлених умовах. До переваг мезонін-фінансування також зараховують широкі можливості щодо вибору форми погашення заборгованості, ліберальні вимоги до капіталізації компанії, збереження управлінської незалежності та ін. [14, с. 31]. Однак

через перерозподіл ризику на користь кредитора воно характеризується порівняно високою вартістю та прийнятне для підприємств, які реалізують інноваційні проекти. Натомість низька вартість ресурсів, гнучкість умов фінансування та його довгостроковий характер притаманні для перед- та постекспортного фінансування, яке, зважаючи на високі темпи росту аграрного експорту, має в Україні значні перспективи.

Вагомим недоліком вищезазначених форм кредитування є те, що вони більшою мірою доступні для великих агрокомпаній зі стійким фінансовим становищем. Натомість дієвим механізмом фінансової підтримки дрібних виробників аграрної галузі є стимулювання кооперативного руху в галузі сільського господарства. Такі кооперативи дали б можливість ефективно концентрувати зусилля дрібних фермерів та одноосібників не лише в царині виробництва, але й просуванні та переробці власної продукції, а також у питаннях залучення капіталу,

реалізації інвестиційних проектів через розширення можливостей щодо гарантування повернення позик [15]. Розробка відповідної бюджетної програми стимулювання сільськогосподарської кооперації та її належне фінансування дало б можливість не лише підтримати розвиток дрібних виробників, але й позитивно позначилось на рівні життя сільського населення та розвитку сільських громад.

Звісно, впровадження нових програм бюджетного стимулювання галузі сільського господарства не є панацеєю від вирішення всіх проблем галузі. Для забезпечення її поступального розвитку необхідний цілий комплекс заходів, спрямованих на дерегуляцію діяльності суб'єктів господарювання аграрного сектору, усунення бюрократичних перепон, розвиток кооперації в сільському господарстві, оптимізацію режиму оподаткування галузі, формування мережі спеціалізованих кредитних установ в аграрній сфері та ін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Міщенко Д.А. Удосконалення системи державної фінансової підтримки сільського господарства України / Д.А. Міщенко // Агросвіт. – 2015. – № 18. – С. 36–40.
2. Коваль С.Л. Прагматика бюджетного фінансування розвитку сільського господарства / С.Л. Коваль // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». – 2010. – Вип. 13. – С. 23–30.
3. Радченко О.Д. Напрями державної фінансової підтримки сільського господарства України / О.Д. Радченко // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2013. – № 1(3). – С. 207–214.
4. Гмиря В.П. Особливості фінансово-кредитного механізму фінансування сільськогосподарських підприємств Черкаської області / В.П. Гмиря // Інноваційна економіка. – 2012. – Вип. 3. – С. 249–252.
5. Попов В. Сучасні особливості фінансового забезпечення сільського господарства / В. Попов // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. – 2012. – Вип. 22(2). – С. 163–169 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22\(2\)_ekon/stat_20_1/27.pdf](http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_20_1/27.pdf).
6. Радух Н. Тенденції альтернативного фінансування сільського господарства / Н. Радух // Вісник Донецького національного університету. Серія «Економіка і право». – 2015. – Вип. 1. – С. 296–301.
7. Діяльність суб'єктів господарювання за 2014 рік : статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 437 с.
8. Діяльність суб'єктів господарювання за 2011 рік : статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 445 с.
9. Капітальні інвестиції у сільське господарство збільшилися на 27,1%, – Олексій Павленко // Веб-портал Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/node/20537>.
10. Грошово-кредитна статистика: Процентні ставки за 2012–2016 рр. // Веб-портал Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=71195.
11. Політика щодо інвестування у сільське господарство: Україна. Звіт за підсумками Проекту ОЕСР «Стратегія секторної конкурентоспроможності для України». – К. : OECD Eurasia Competitiveness Programme, 2015. – 92 с.
12. Звітність про виконання бюджетів за 2009–2014 рр. // Веб-портал Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.

13. Національні рахунки: ВВП за 2009–2015 рр. // Веб-портал Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
14. Лурье В. Мезонинное финансирование: международный опыт и российская практика / В. Лурье, Е. Мелихов // Слияния & Поглощения. – 2013. – № 4. – С. 30–35.
15. Гончаренко В. Кредитна кооперація: збудуємо нову фінансову інфраструктуру села / В. Гончаренко // Дзеркало тижня. – 2006. – 25 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/kreditna_kooperatsiya_zbuduemo_novu_finansovu_infrastrukturu_sela.html.